

A könyvtárak új szerepben – szerzői jogi szemmel

Tóth Péter Benjamin

(megjelent: Emlékkönyv Lábady Tamás 60. születésnapjára tanítványaitól, Szent István Társulat, Budapest, 2004. 457-480.p.)

lezárás: 2004. január 29.

Alig több, mint három éve fejeztem be egyetemi képzésemet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán, így Lábady Tamásra elsősorban nem a pécsi ítélőtábla első elnökeként vagy a nemzetközileg is elismert első magyar alkotmánybírák egyikeként gondolok.

Neve hallatán színültig telt előadótermek, élvezetes előadások jutnak eszembe, amellyel oly sok, a jövőjét illetően bizonytalan joghallgatót terelt a jogász pálya, azon belül is a polgári jog területére. Megtanított bennünket arra, hogy a magánjog élettel teli tudomány, és e tárgy iránti szeretetét átadta, hosszú időre elegendő „elemózsiát” adva nekünk a mindennapi jogalkalmazáshoz. Adjon neki az Isten még sokáig erőt, kitartást ehhez a szolgálathoz.

Jelen tanulmány témájaként a szerzői jognak azt a problémakörét választottam, amely a tudományos alkotások ösztönzésének és ezen alkotások minél szélesebb hozzáférhetőségének konfliktusával foglalkozik. A könyvtárak a tudomány és az oktatás életében egyaránt nélkülözhetetlen szerepet töltenek be, így ez az írás reményeim szerint jól illeszkedik Lábady professzor méltatására született tanulmánykötetbe. Az alábbiakban – két korábbi tanulmányomnak¹ mintegy „folytatásaként” – a folyamatosan változó szerzői jogi környezetben a könyvtárak helyzetét vizsgáltam meg.

1. Bevezető gondolatok

Mi is a könyvtár? Mint annyi alapvető társadalmi fogalom esetén, a meghatározáskor nehézségbe ütközünk, nem tudunk pontos definíciót adni. Mindenesetre néhány alapvető fogalmi elem kiemelhető.

Ami a legmarkánsabban jellemzi ezt az intézménycsoportot, hogy a könyvtár nem pusztán könyv-tár. Azaz: célja nem csak a kultúra (még kevésbé kizárólag könyvek) megőrzése, hanem az így hosszú távon fennmaradt értékek rendszerezése, kereshetővé tétele is, valamint közvetítése a nyilvánosság felé.²

E dolgozat szempontjából azonban nem szükséges a leginkább lényegre törő fogalom megtalálása. Annál fontosabb, hogy megkülönböztessük a könyvtárat a könyvnyomtatás felfedezése óta oly nagy jelentőségre szert tett, mára hagyományosnak mondható „könyvipartól”, azaz a profitorientált kiadóktól, illetve forgalmazóktól. A kiadók és forgalmazók – bár a gyakorlatban rendszerint egymástól elkülönült cégek – tevékenysége szervesen összekapcsolódik, mivel a kiadó csak az üzleti forgalomba hozatalon keresztül képes anyagi ráfordításait megtéríteni.

¹ „A szerzői jog könyvtárakra vonatkozó rendelkezései”, in: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás (TMT) 48. évf. 2001/2. sz. 64-70.p., „A digitális könyvtár és a szerzői jog, in: Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, CVII. évf., 2002. 3. szám, valamint Tudományos és Műszaki Tájékoztatás (Könyvtár- és információtudományi szakfolyóirat), XLIX. évf., 2002. 6-7. szám]

² Ezt jól tükrözi a könyvtár törvényi fogalma is, amelyet a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény tartalmaz: 1.sz. mell. e) pont: „Könyvtár: az e törvényben meghatározott könyvtári dokumentumok rendszeres gyűjtését, feltárását, megőrzését és használatát biztosító szervezet.”

A szerzői jog pedig mindig is szem előtt tartotta a művek közvetítőinek védelmét, olyannyira, hogy létrejötténél – a könyvnyomtatási, kiadási privilégiumok idején – a befektetés védelme sokkal hangsúlyosabb szerepet játszott, mint a kreatív alkotómunka oltalmának igénye. Azért is fontos ezt megjegyezni, mert a (jogászi) köztudat gyakran elfelejtkezik e tényről, és idegen testként, „származékos jogosultként” tekint azokra a felhasználókra, akik anyagi ráfordításukkal lehetővé teszik a szerzői művek létrejöttét, közönséghez jutását.

Holott a szerzői kizárólagos engedélyezési jog egyaránt kívánja szolgálni az alkotó kreatív elmét, és az alkotó megélhetését is biztosítani képes vállalkozót. A szerzőnek történő anyagi juttatás (és egyéb, nem kevésbé fontos feltételek rendezése, mint például névfeltüntetés, tiszteletpéldányok, a mű közönséghez juttatása körülményeinek meghatározása, stb.) ellenében a kiadó felhasználási szerződéssel megszerzi a szerzőt megillető jog szeleteit,³ és így képessé válik munkájának védelmére.

Visszatérve a könyvtár és a könyvpiar kapcsolatához: az utóbbi a művek létrejöttében vállal pótolhatatlan szerepet, biztosítva a szerzőknek az állami hatalomtól független alkotótevékenységet és – nem kevésbé fontos! – a megélhetést; az előbbi viszont a kultúra megismerésében nélkülözhetetlen, így áll a tudományos kutatás, oktatás, művelődés szolgálatában.

Tekintettel arra, hogy elsősorban új művek létrejöttét, a szerzők és műkövetítők boldogulását kívánja előmozdítani, a szerzői jog a két intézmény közül mindig a profitérdekelt könyvpiart fogja előnyben részesíteni a leggyakrabban haszonszerzésre nem törekvő, magasztos célokat szolgáló könyvtárral szemben. S noha ez a kijelentés ebben a formában merésznek tűnik, ez az egyetlen követhető út: a könyvtár ugyanis csak azt az értéket képes közvetíteni, ami létrejött, így a létrehozatal és „hasznosítás” viszonyrendszerébe nem avatkozhat be kivételezett szerepében.⁴

Mivel a kizárólagos engedélyezési jog a szerző életében, halála évében és ezt követően hetven évig áll fenn, a szerző és jogutódjai megélhetését biztosítani képes üzletszerű felhasználások ilyen hosszú időtartamban részesülnek előnyben a non-profit könyvtári felhasználásokkal szemben.

Az állami hatalomnak természetesen megvan a lehetősége arra, hogy egy egyszerű „kívülállónál” kedvezőbb helyzetbe hozza az emberi tudásanyag feldolgozásában, megismerésében, megőrzésében múlhatatlan érdemeket szerzett könyvtárakat. A magyar jogalkotó ebben a körben a szabad felhasználások lehetővé tételének eszközével élt, azaz a szerzői alanyi jogot korlátozta a könyvtárak érdekében.

A Berni Unió Egyleményre visszavezethető szabály, az ún. „háromlépcsős teszt” szerint egy ilyen módon kedvezményezett szabad felhasználás csak addig mentesül az engedélykérés és díjfizetés alól, amíg nem sérelmes a mű rendes felhasználására. Ebben a tekintetben „rendes felhasználásnak” egyértelműen a szerző engedélyével, díjazás ellenében történő üzletszerű felhasználások értendők.

Az évtizedek alatt valóban kialakult egy olyan egyensúly, amely az egyes könyvek, újságok, folyóiratok helyben olvasására, illetve „kölcsonzésére” épül. Bár eltérő jogi megközelítés is elképzelhető, a helyben olvasás lehetővé tételét a szerzői jog tudománya nem tekinti a mű felhasználásának; a szokásos beiratkozási díj ellenében történő kölcsönzést pedig – az alacsony díj költségtérítési jellege miatt –haszonkölcsönként kezeli, ami szabad felhasználásnak minősülhet – nem úgy, mint a díjazás ellenében történő bérbeadás.

³ Természetesen gyakran előfordul, hogy a kiadó nemcsak „morzsányi” jogokat szerez, de a teljes „vegni” sosem kerülhet hozzá: a személyhez fűződő jogok mindenképpen a szerzőnél maradnak [Szjt. 9.§ (2)], és a vagyoni jogok átruházásának tilalma is erősíti az alkotó szerződéskötési pozícióját [Szjt. 9.§ (3)].

⁴ Nem vonatkozik ez a megállapítás arra az esetre, ha maga a könyvtár is kiadói helyzetbe kerül, azaz maga is ösztönzi művek létrehozását. Ekkor azonban szerzői jogi szempontból elveszti kedvezményezett pozícióját, és átlagos felhasználóként az általános szabályok vonatkoznak rá.

Ugyanakkor ezt az egyensúlyt is megrendítették a technikai újítások. Leginkább az otthoni körülmények közötti másolás mind könnyebbé válása jelentett ilyen problémát, hiszen így a kikölcsonzött példányok saját példányok előállítását tették lehetővé, és ezzel szükségszerűen sok eredeti példány megvásárlását váltották ki.

Az így kialakuló helyzet a jogalkotó beavatkozását is szükségessé tette: a szoftverek esetében a szabad haszonkölcsönbe adás tilalmát írta elő a szerzői jogi törvény; a szabad magáncélú másolást pedig olyan módon korlátozta, hogy az teljes könyvekre nem vonatkozik. Végül megjegyzendő, hogy a hangfelvételek és filmek esetében ugyan nem tilalmazza a szabad könyvtári kölcsönzést a törvény, de erős a jogtudományban az a vélemény, hogy ezekre – a szoftverekhez hasonlóan – nem működhet szabad haszonkölcsönzés. [Ez a törvényből csak közvetetten olvasható ki, mivel egy ilyen ingyenes kölcsönzés a mű rendes felhasználásával konkurálna (a hangfelvételeknél azért, mert tökéletes másolat készíthető, a filmeknél azért, mert az üzletszerű bérbeadás széles körben működik), és így, a szabad felhasználás már említett általános szabályai alapján⁵ nem engedhető szabadjára.]

Mindez arra világít rá, hogy a non-profit könyvtárak és a profitorientált műköztetés (kiadás, stb.) közötti ellentétet a szerzői jog mindezidáig jól, elég rugalmasan tudta kezelni. A digitális világ által nyújtott lehetőségeket a könyvtárak folyamatosan ismerik fel és aknázzák ki, és ennek során mindinkább változnak, új szerepet kezdenek betölteni. Ebben a tekintetben az internet térhódítása újabb lökést ad, mivel – mint láttuk – a könyvtár alapvető funkciója a megőrzött művek nyilvánossághoz juttatása is, és a világháló jelenti a legnagyobb közönséget.

Ebben a pillanatban azonban ismét felszínre bukkan az eredeti ellentét: a könyvpiar (zeneipar, filmipar, média, hiszen a digitális könyvtár már a műtípusok legszélesebb skáláját képes nyújtani) ugyanazt a tárgyat ugyanazon közönségnek kívánja eljuttatni – de más elvek alapján és profitszerzés érdekében. Ha a könyvtárak kivételezett pozícióját a digitális világban is nagyon szélesre szabnánk, azzal a könyvtár „a legolcsóbb áruházzá” válhatna, ami egyfelől a lényegével ellenkezik, másfelől pedig ingyenes konkurenciát kínálva megfojthatná az új művek létrehozatalát finanszírozó kreatív ipart. Ha a könyvtári, szabadrádó felhasználás révén a közönség ugyanolyan tartalmi értékű példányhoz juthat, mint a hagyományos értékesítési lánc útján, az egyensúlyt felbomlottnak kell nyilvánítani.

Jelen tanulmányban elsősorban azt kívánom megvizsgálni, hogy a szerzői jogi törvénynek (1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról, a továbbiakban: Szjt.) a könyvtárakat érintő, 2004 májusában hatályba lépő módosulásai [2003. évi CII. törvény az egyes iparjogvédelmi és szerzői jogi törvények módosításáról, a továbbiakban: módosító törvény] segítik-e vajon az új egyensúlyi helyzet kialakulását, vagy hátráltatják azt.

2. Nyilvános haszonkölcsön

A hagyományos könyvtári tevékenységeket illetően az EU-csatlakozással egyidejűleg jelentős változás történik: az Szjt 39. §-a úgy módosul, hogy a kedvezményezett kör kiterjed a „nyilvános könyvtárakról” valamennyi „nyilvános szolgáltatást nyújtó könyvtárra”, valamennyi ilyen könyvtár díjfizetés nélkül végezhet nyilvános haszonkölcsönbe adást.

A változtatás mögötti érvekkel kapcsolatban meglehetősen kevés információ áll rendelkezésre. A módosítás miniszteri indokolása csak annyiról tájékoztat, hogy léteznek a nyilvános könyvtárakon túl is nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtárak, és hogy „indokolt, hogy a közönség számára nyitva álló ilyen könyvtárak által történő haszonkölcsönbe adás is szabad felhasználás legyen.”⁶ Valójában arról lehet szó, hogy a nyilvános könyvtárakról a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumánál

⁵ Szjt. 33.§ (2)

⁶ 2003. évi CII. törvény indokolása, 67.§

vezetett jegyzékbe⁷ a szigorú törvényi feltételek miatt nem képes minden könyvtár jelentkezni.⁸ Minden bizonnyal ezért gondolta úgy a jogalkotó, hogy helyes lenne, ha a más szempontok alapján összeállt jegyzékhez nem kötődne ilyen jelentős szerzői jogi különbség.

A törekvés tiszteletre méltó célt szolgál, de egy ilyen döntés előtt feltétlenül meg kellett volna győződni arról, hogy nemzetközi kötelezettségvállalásainkba, illetve EU jogharmonizációs előírásokba nem ütközik-e a tervezett megoldás. Az EU az ún. Bérlet Irányelvének⁹ 1. cikkében a nyilvános haszonkölcsönbe adás tekintetében kizárólagos engedélyezési jogot (illetve egyes esetekben engedélyezési jog nélküli pusztá díjigényt) ad a jogosultaknak.¹⁰ A tagállamok számára ugyan lehetővé teszi azt, hogy ezen díjfizetés alól is mentesítsen bizonyos felhasználásokat, de ilyen kedvezmény csak „bizonyos intézményi kategóriák” javára adható.¹¹

Míg a 2004 májusáig használt „nyilvános könyvtár” fogalom ilyen szűk kategóriát jelentett, ami megfelelt az irányelv szabályainak, addig igen valószínű, hogy a pontosan körül nem írt „nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtárak” kifejezés kiterjed minden olyan személyre, cégre, intézményre, amely a nyilvánosság számára művek haszonkölcsönbe adását végzi, és így az új szabály ellentétes az *acquis communautaire*-rel.

Az Európai Bizottság 2002. szeptember 12-én (azaz több mint egy évvel a magyar módosítás elfogadása előtt) adta ki a nyilvános haszonkölcsönzési jog EU-n belüli helyzetéről szóló jelentését.¹² Ez a dokumentum kifejezetten kimondja: ha egy tagállam valamennyi nyilvánosan működő könyvtárt mentesítene a nyilvános haszonkölcsönzésért a jogosultaknak járó díj alól, azzal a haszonkölcsönző intézmények többségét vonná ki e jog hatálya alól, és ezzel a jogintézményt teljesen aláásná. Ez a helyzet pedig ellentétes a közösségi jogalkotó szándékával. Azaz – ezt a jelentés ismételt, hangsúlyosan kimondja – a tagállamok nem vonhatják ki az összes, nyilvános haszonkölcsönbe adást végző intézményt a díjfizetés alól.

Az Európai Bizottság ráadásul 2004 januárjában¹³ az EK-szerződés 226. cikke szerinti „indokolással ellátott vélemény” adott négy tagállamnak (Spanyolország, Olaszország, Írország és Portugália), mivel szerzői jogi törvényük minden nyilvános haszonkölcsönzést végző intézményt mentesít a

⁷ 64/1999.(IV.28.) Korm. rendelet

⁸ 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről; „54. § (1) A nyilvános könyvtár alapkövetelményei: a) mindenki által használható és megközelíthető, b) könyvtári szakembert alkalmaz, c) rendelkezik kizárólagosan könyvtári szolgáltatások céljaira alkalmas helyiséggel, d) rendszeresen, a felhasználók többsége számára megfelelő időpontban tart nyitva, e) helyben nyújtott alapszolgáltatásai ingyenesek, f) statisztikai adatokat szolgáltat, g) ellátja az 55. § (1) bekezdésében felsorolt alapfeladatokat.

„55. § (1) A nyilvános könyvtár alapfeladatai: a) a fenntartó által kiadott alapító okiratban és a szervezeti és működési szabályzatban meghatározott fő céljait nyilatkozatban közzé teszi, b) gyűjteményét folyamatosan fejleszti, feltárja, megőrzi, gondozza és rendelkezésre bocsátja, c) tájékoztat a könyvtár és a nyilvános könyvtári rendszer dokumentumairól és szolgáltatásairól, d) biztosítja más könyvtárak állományának és szolgáltatásainak elérését, e) részt vesz a könyvtárak közötti dokumentum- és információcserében.”

A nyilvános könyvtárak jelenleg aktuális jegyzékét a NKÖM honlapján is megtalálhatjuk:

<http://www.nkom.hu/infoteka/konyv/tart/konyvtarjegyzek.xls> (2004. január 7.)

⁹ 92/100/EGK sz. irányelv

¹⁰ A szabály magyar átvétele során azokban az esetekben, ahol e felhasználási formát a jogalkotó gazdasági szempontból jelentősnek tartotta, kizárólagos engedélyezési jogot adott rá, minden más műtípus esetében méltányos, csak közös jogkezelés útján érvényesíthető díjigényt vezetett be. Ld. Lontai Endre: Szellemi alkotások joga, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2001. 72. p.

¹¹ Bérlet Irányelv 5. cikk (3) bek. („certain categories of establishments”)

¹² COM(2002) 502 final, Report from the Commission to the Council, the European Parliament and the Economic and Social Committee on the Public Lending Right in the European Union, http://europa.eu.int/eur-lex/en/com/rpt/2002/com2002_0502en01.pdf (2004. január 21.), idézetek: 6. old.

¹³ http://europa.eu.int/comm/internal_market/en/intprop/infr/index.htm (2004. január 30.), „Copyright: Commission opens infringement procedures against six Member States over public lending rights and commercial rental rights (16.01.2004)”

jogosultaknak történő díjfizetés alól. (Ez a véleményadás az első lépése a közösségi jog megsértése miatt indult eljárásnak.)

A helyes megoldás ennek megfelelően az lenne, ha az állam az EU-előírásoknak megfelelően a könyvtáraknak nemcsak tárgyi és személyi kiadásairól gondoskodna, hanem a szerzői jogi jogosultaknak járó díjazás fedezetét is biztosítaná. Sajnálatos és bizarr, hogy az a törvény, amely épp a szerzői jogi törvény teljes európai jogharmonizációját tűzte zászlajára, maga hozott létre új diszkrpanciát. Sürgető szükség e szakasz mihamarabbi ismételt módosítása.

3. A könyvtári archiválásra vonatkozó új szabályok

Az archiválás, digitalizálás a szerzői jog fogalomrendszerében „többszörözés”, ami főszabályként engedélyköteles; e kötelezettség alól a szabad felhasználások körében adhat kivételt a törvény.

A 2004. májusi módosítás előtt a könyvtárak szabad archiválását lehetővé tette az Szt.: saját példányról tudományos célra vagy a nyilvános könyvtári ellátás céljára, feltéve hogy a célnak megfelelő módon és mértékig történik a másolatkészítés, vállalkozási tevékenységen kívüli belső intézményi célra, és jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja.¹⁴

E szabályon annyit módosított a jogalkotó, hogy

- körülírta, mely intézményeket illet meg ilyen szabad felhasználás – ezek: nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtár, iskolai oktatás célját szolgáló intézmény, muzeális intézmény, levéltár, valamint kép- és hangarchívum (a továbbiakban: kedvezményezett intézmények) –, valamint
- lehetőséget adott arra, hogy külön törvény kivételes esetben, meghatározott feltételekkel tovább bővítse ezt a szabad felhasználási esetkört.

A módosítás során a digitális tartalomszolgáltatás liberalizálását követelő szakértők erősen bírálták az új szabályt, azzal, hogy az nem nyújt elég szabadságot az információs társadalom kiépítéséhez. Ennek háttere, hogy az EU azon irányelve, amely a májusban hatályba lépő módosítást „ihlette”¹⁵ a szabad felhasználásokat úgy próbálja harmonizálni, hogy a többszörözési és nyilvánosságához közvetítési jogok alól kivételek maximumát meghatározza. Az egyes tagállamok dönthetnek úgy, hogy a szerzői és szomszédos kizárólagos jogokat ennél kisebb mértékben korlátozzák, de szélesebb kivételeket nem hozhatnak.

A vonatkozó szabály a magyar jogalkotó által elfogadottnál (talán) nagyobb szabadságot tett lehetővé a könyvtárak számára. Az eredeti és az átültetett szabály közötti különbségek összevetését a következő táblázat segíti:

Az
Infosoc. Irányelv 5.2. c)
szerint a kizárólagos jog korlátozható:

Az
Sztj. 35.§ (4)
a kizárólagos jogot korlátozza:

- oktatási intézmények, múzeumok, nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtárak ¹⁶ és archívumok	- oktatási intézmények, múzeumok, nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtárak és archívumok
- bizonyos többszörözési cselekményeire	- többszörözési cselekményeire, melyek

¹⁴ Sztj. 35.§ (4)

¹⁵ 2001/29/EK sz. irányelv a szerzői és szomszédos jogok információs társadalommal kapcsolatos egyes kérdéseiről (ún. „Infosoc.” irányelv)

¹⁶ Ismét megemlítjük, hogy a „nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtárak” kifejezés alkalmazása az irányelvben, illetve az Sztj.-ben nem feltétlenül azonos értelmezéstartományt fed.

	§ vállalkozási tevékenységen kívüli belső intézményi célra szolgálnak
	§ ha ez a) tudományos kutatáshoz szükséges, vagy b) saját példányról archiválásként tudományos célra vagy a nyilvános könyvtári ellátás céljára készül, c) megjelent mű kisebb részéről, illetve újság- vagy folyóirat cikkről készül, vagy d) külön törvény azt kivételes esetben, meghatározott feltételekkel megengedi.
- közvetlen vagy közvetett gazdasági vagy kereskedelmi előny nem érhető el	- jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálhatja

A táblázatból jól látható, hogy hol tartalmaz az irányelv által nyújtott lehetőségekhez képest korlátozást a magyar szabály: a.) a másolatkészítés céljának előírásában b.) a saját példányról történő archiválás kötelezővé tételében. Tekintettel azonban arra, hogy az irányelv sem általában teszi lehetővé a kedvezményezett intézmények szabad többszörözését, hanem csak „bizonyos” ilyen cselekményeket mentesít (ezt azonban precízen nem írja körül), a magyar szabály akár az európai szabály megfelelő magyar átültetésének is tekinthető.

Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy

- a.) a világhálón (gyakran mindenki számára ingyenesen) eleve digitális formátumban megjelenő műveknél a „saját példány” fogalomnehezen értelmezhető;
- b.) bár az „archiválás csak saját példányról történhet”-elv a fenti táblázatból láthatóan a magyar szabályozás egyetlen valódi megszorítása, ezt a 3. pontban tárgyalt széles szolgáltatási lehetőség jelentősen relativizál(hat)ja.

Átgondolatlanak tűnik, hogy a módosított Szt. az archiválást továbbra is a „nyilvános könyvtári ellátás céljára” teszi lehetővé, de minden más helyen, ahol a „nyilvános könyvtár” kifejezés szerepelt, átváltott a „nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtár” fogalom használatára. Ez azért okoz problémát, mert mint láttuk, az Szt. által használt új kategória bővebb, mint a „nyilvános könyvtár” fogalma, de az 1997. évi CXL. törvény 1. mellékletének w) pontja alapján a „nyilvános könyvtári ellátás” csak a nyilvántartásba vett nyilvános könyvtárakat szolgálja.

Ez szoros értelmezés alapján azt jelenti, hogy azok a nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtárak, amelyek valamilyen oknál fogva nem minősülnek „nyilvános könyvtárnak”, csak a következő célokra végezhetnek szabadon másolatkészítést:

- tudományos kutatáshoz,
- saját példányról archiválásként tudományos célra,
- kis műrészletről vagy cikkekről.

A szabad felhasználások szoros értelmezésének kötelezettsége miatt [Szt. 33.§ (3)] ráadásul az az értelmezés látszik erősnek, hogy átfogó, kifejezetten archiválási célú többszörözés csak ott valósulhat meg, ahol ezt kifejezetten kimondja a törvény: a fenti második francia bekezdésnél.

Ez pedig azt jelenti, hogy ezen könyvtárakat saját könyvtári ellátásuk céljára nem, vagy csak olyan körben illeti meg az archiválási kedvezmény, amilyen körben – állami nyilvántartásba vétel nélkül – nyilvános könyvtári ellátást végeznek, egyébként csak „tudományos célra” áll fenn a kedvezmény.. Mivel a módosítás alapvetően a könyvtárakat megillető kedvezmények *bővítését* célozta, feltehető, hogy a jogalkotó szándéka nem ez volt, de az említett értelmezési szabály miatt a szövegszerű módosításig (amely a „nyilvános könyvtári ellátás céljára” kifejezés helyett pl. a „nyilvánosan hozzáférhető könyvtári szolgáltatások nyújtásának céljára” megjelölést alkalmazza) más értelmezés nehezen képzelhető el.

Természetesen a könyvtár általában nem csak a megőrzés kedvéért archivál, hanem szeretné az így megóvott műveket valamilyen formában szolgáltatni is olvasóinak. Ennek nyilvánvalóan több előnye is lehet. Pl. a digitális világban nincs példányszám-korlátozás, így akár a könyvtár gyűjteményében egyetlen példányban megtalálható könyvet egyidejűleg többen is olvashatnak. Vagy gondolhatunk a valódi könyvritkaságok eredeti formában történő megőrzésére is, hiszen a digitális változat olvasásával megkímélődik a példány.

A szerzői jogi törvény mind a dologi műpéldányok, mind a digitális formában megőrzött művek szolgáltatásával kapcsolatban tartalmaz szabályt. 40.§-ában kimondja, hogy a szabad felhasználás keretében többszörözött példányok nem terjeszthetők a szerző engedélye nélkül, és ez alól csak a könyvtárközi kölcsönzés jelent kivételt. Ez a szabály tehát a kézzelfogható másolatok további sorsáról ad tájékoztatást, világossá téve, hogy a megőrzött példányok hagyományos könyvtárközi kölcsönzése¹⁷ mindenféle engedélykérés, díjfizetés nélkül lehetséges.

Ezzel szemben vitatható, hogy a megőrzött példányoknak a beiratkozott olvasók részére való haszonkölcsönbe adása szabad felhasználásnak minősül-e. A szabad felhasználásban többszörözött példányok terjesztésének tilalma ennek ellenkezőjét mondja ki, mivel a nyilvános haszonkölcsön a terjesztési jog részét képezi.¹⁸ A kérdés csak az, hogy a „nyilvános könyvtári ellátás céljára” saját példányról archivált műpéldányok nem kerülnek-e ki ezt a tilalmat azzal, hogy e speciális célt szolgálják? Más szóval: ha a nyilvános könyvtári ellátás *per definitionem* magában foglalja a nyomtatott példányok haszonkölcsönbe adását, akkor azzal, hogy a nyilvános könyvtári ellátás szolgálatára tette lehetővé a másolatkészítést a törvény, e cél keretén belül a terjesztés is lehetséges.

A könyvtári törvény már említett szabálya szerint a „nyilvános könyvtári ellátás” fogalma a nyilvános könyvtárak által nyújtott szolgáltatások teljes körét lefedi, és bár a nyilvános könyvtár által nyújtott alapszolgáltatások között a haszonkölcsönbe adás nem szerepel, kiegészítő szolgáltatásként a törvény kifejezetten megemlíti azt.¹⁹ Így egy lehetséges értelmezés szerint a saját példányról archiválásként nyilvános könyvtári ellátás céljára (a szabad felhasználás valamennyi feltételével) készített műpéldányok a könyvtárközi kölcsönzésen túl haszonkölcsönbe is adhatók, de kizárólag a bejegyzett nyilvános könyvtárak által.

E nyelvtani értelmezés ellen szólnak a következő érvek:

- az Szjt. – lévén szó a terjesztési jogról – *lex specialis*. A könyvtári törvény alkalmazására legfeljebb szerzői jogi szabály hiányában kerülhetne sor. A szabad felhasználási szabályok ne kerüljenek bővítésre más jogág közigazgatási jellegű szabálya alapján.
- a szabad felhasználás általános szabályai, a háromlépcsős teszt alapján kérdéses, hogy a jogosult jogos érdekeire vagy a rendes felhasználásra nem sérelmes-e az ilyen kiterjesztett értelmezés.

A műpéldányban testet nem öltő (pl. digitálisan archivált) művek szolgáltatásáról mind az Infosoc. irányelv, mind annak nyomán az Szjt. fontos új szabályt tartalmaz, amiről jelentősége miatt alább külön szólnunk.

¹⁷ 1997. évi CXL. törvény, 1. mell., m) „Könyvtárközi kölcsönzés: valamely dokumentum szolgáltatása egyik könyvtárból a másikba, beleértve az eredeti dokumentum kölcsönzését, a másolatok szolgáltatását, valamint a könyvtárközi dokumentumszolgáltatásra vonatkozó kérések közvetítését is.” 19/1981. (XII. 8.) MM rendelet a könyvtárközi kölcsönzésről: 1.§ (2) „A könyvtárközi kölcsönzés keretében a könyvtár az állampolgár vagy jogi személy (a továbbiakban: könyvtárhasználó) által igényelt és állományában nem szereplő könyvtári anyagot vagy – erre irányuló kérelem esetén – annak másolatát más könyvtártól beszerzi, és a könyvtárhasználó rendelkezésére bocsátja.”

¹⁸ Szjt. 23.§ (3), (7)

¹⁹ 1997. évi CXL. törvény 56.§ (5)

Érdeemes körüljárni azt a szabályt is, amellyel a módosító jogszabály más törvényt is „felhatalmaz” arra, hogy szabad felhasználási esetkört tartalmazzon.²⁰ Először is le kell szögezni, hogy a szigorú nemzetközi kötelezettségek tükrében világos, hogy a szabad felhasználások Szjt.-ben foglalt általános szabályainak – háromlépcsős teszt, kiterjesztő értelmezés tilalma, tisztesség követelménye²¹ – a két törvény közötti kifejezett utalás esetleges hiánya esetén is érvényesülnie kell. Az is világos, hogy e jogszabály megalkotása során is figyelemmel kell lenni az Infosoc. irányelv (és más EU- vagy nemzetközi kötelezettség-vállalás korlátozási maximumaira).

Másrészt: bár korábban is előfordult, hogy valamely szabad felhasználási esetkör egyes fogalmait (pl.: nyilvános könyvtár, szociális és időskori gondozás, oktatási cél) külön törvény töltötte meg tartalommal, arra mindeztől nem volt példa, hogy az Szjt.-n kívüli törvény tartalmazza egy szabad felhasználás feltételeit. Azért is meglepő ez a megoldás, mert egy ilyen „külön törvény” könnyen módosíthatná az Szjt.-t is; a törvény elfogadásakor egy egyszerű formai megoldással elhelyezhető a szabály a „helyén”, a szabad felhasználások között. Éppen ezért csak reménykedni lehet abban, hogy a szabad felhasználások egységét nem fogja megbontani a jogalkotó, és a külön törvényben való szabályozásra történő „felhatalmazással” nem él majd.

Végül megjegyezzük, hogy a nemzetközi jogirodalomban vizsgálódás tárgyát képezi a digitalizálásnak az integritásához fűződő szerzői és előadóművészi jogra²² gyakorolt hatása.²³ Az nagy valószínűséggel bátran kijelenthető, hogy a pusztán megőrzési célú archiválás nem érinti a személyhez fűződő jogokat, két esetben azonban sérülhet a mű integritása:

- a.) ha az eredetihez képest súlyos módosításokkal történik a megőrzés (pl. a grafikai alkotásban elhelyezik a könyvtár logóját, vagy az eredetileg „holt” szöveget hipertextuális megoldásokkal „élőbbé varázsolják”), illetve
- b.) ha súlyosan gyenge minőségű másolat készül (ez különösen audió és videó anyagoknál okozhat jogsértést),
- c.) ha digitális tömörítés során sérül a mű minősége.

4. A könyvtárak műszolgáltatásának új szabályai

A hagyományosnak tekinthető könyvtári szolgáltatások a példányok helyben olvasása, haszonkölcsönzése, azonban egyre nagyobb jelentőséggel bír a könyvtárban található számítógépes (vagy más) képernyők, terminálok alkalmazása is. Az is természetes, hogy az internet előre törésével felmerült a kérdés: nem lehetne-e a könyvtári szolgáltatást a lehető legszélesebb közönséghez eljuttatni.

Az Infosoc. irányelv létrehozása, majd annak hazai átültetése során hangsúlyos kérdésként merült fel, hogy a digitális műszolgáltatás terén a könyvtár milyen kedvezményt élvezzen. Az internet kérdésében az EU-szabály egyértelműen állást foglalt: tekintettel arra, hogy az üzleti kiadók hasonló felhasználásával konkurálna, nem adható szabad felhasználást az ilyen széles nyilvánossághoz közvetítésre.

Egy meglehetősen bonyolult szabállyal azonban kinyitotta a kaput a digitális műszolgáltatás számára bizonyos kedvezményezett intézmények területén belül. (Az intézménytípusok nevének rövidítéséből szokás ezt a szabad felhasználási kört angolul „LAMS”-nak, magyarul „IKMA”-nak nevezni.) Az ennek nyomán elfogadott magyar szabály [Szjt. 38.§ (5)] a következő tartalmi elemeket tartalmazza:

²⁰ Szjt. 35.§ (4) d) A módosító törvény indokolása a tervezett nemzeti aaudiovizuális, illetve digitális archívum létrehozására utal, mint olyan speciális igényre, amely a szabad felhasználások módosítását teszi szükségessé.

²¹ Szjt. 33.§ (2)

²² Szjt. 13.§ és 75.§ (2)

²³ Christine Nguyen duc Long: Integrity and Digitization of Intellectual Works, in: Revue Internationale du Droit d’Auteur, No. 183, Janvier 2000, 3-107.p.

Alanyi kör:

- iskolai oktatás célját szolgáló intézmények, [I]
- nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtárak, [K]
- muzeális intézmények, [M]
- levéltárak, kép- és hangarchívumok [A]

Terület:

- ezen intézmények helyiségei

Megjelenítés eszköze:

- ezzel a céllal üzembe állított számítógépes terminálok képernyője

Megjelenítés célja:

- tudományos kutatás,
- egyéni tanulás

Szabaddá tett felhasználás:

- nyilvánosság egyes tagjai számára történő display (képernyőn megjelenítés),
- ennek érdekében történő nyilvánossághoz közvetítés, külön jogszabályban meghatározott módon és feltételekkel

A szabad felhasználás egyéb feltételei:

- jövedelemszerzés, jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálhatja
- a felhasználásra vonatkozó eltérő megállapodás esetén nem érvényesül.

Az ily módon átültetett rendelkezéssel kapcsolatban három probléma merül fel:

a.) A tanulmány korábbi részében már szó volt arról, hogy „nem elegáns” külön törvényben szerzői jogi tárgyú rendelkezéseket elhelyezni, ezúttal azonban többről van szó. A felhatalmazás alapján²⁴ kormányrendelet határozza majd meg a szabad felhasználásra vonatkozó feltételeket. (E tanulmány elkészültekor normaszöveg vagy javaslat még nem ismert.)

Az Alkotmány 8.§ (2) bekezdése szerint alapvető jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg, így alacsonyabb rendű jogszabály ilyen tartalmú normát nem tartalmazhat. Az AB töretlen gyakorlata alapján a „vagyonni jogok alkotmányos védelme az Alkotmánynak a tulajdonjogot oltalmazó rendelkezéseiből következik.”²⁵ Ebből (és nem abból, hogy esetleg az AB a „szellemi tulajdon” elmélete mellett tette volna le a voksát²⁶) következik, hogy a szerzői *vagyonni* jogok alkotmányos védelmét a tulajdonhoz fűződő alapvető jogból származtatja.²⁷

Az Sztj. a Ptk. utaló szabálya alapján²⁸ a szerzői művek és kapcsolódó jogi teljesítmények magánjogi viszonyainak kódexe, amelynek szabályait a tárgyi és módszerei egység tartja egybe. A kódexből történő mesterséges kilökés a jogalkalmazás viszonylagos biztonságáért helytálló egységet szétválaszt, ezzel gyengíti a törvény legalapvetőbb, jogállami jogbiztonságot tükröző funkciójának való megfelelést.

Azzal, hogy az Sztj. a kedvezményezett intézményekben történő szabad műszolgáltatás „módjának és feltételeinek” meghatározását egy leendő kormányrendeletre bízta, tulajdonképpen felhatalmazást ad egy alacsonyabb szintű jogszabálynak arra, hogy a szerzői vagyonni jog, mint alkotmányos alapjog korlátozásának érdemét meghatározza, ezzel pedig alkotmányossági aggályokat vet fel.

²⁴ Sztj. 112.§ (3) „Felhatalmazást kap a Kormány, hogy az e törvény 38. §-ának (5) bekezdésében szabályozott szabad felhasználás esetében a nyilvánosság egyes tagjaihoz való közvetítés és a számukra történő hozzáférhetővé tétel módját és feltételeit rendelettel meghatározza.”

²⁵ 17/1992. (III. 30.) AB határozat

²⁶ Erre vonatkozóan ld. 1338/B/1992. AB határozat „Az Alkotmánybíróságnak nem feladata, hogy az elméleteket értékelje, a tudományos vitákban állást foglaljon.”

²⁷ 382/B/1995. AB határozat

²⁸ Ptk.86.§ (2)

b.) A másik kérdéses eleme a magyar átültetésnek, hogy vajon megtalálta-e az irányelvi szabály legpontosabb magyar megfelelőjét a jogalkotó. Az eredeti szöveg csak azon művek, teljesítmények szabad szolgáltatását teszi lehetővé, amelyek „nem tárgyai beszerzési vagy engedélyezési feltételeknek” (szabad fordításban). Ezt az Szjt. olyan módon emelte át, hogy a szabad felhasználás csak akkor érvényesülhet, ha nincs a „felhasználásra vonatkozó eltérő megállapodás”.

Az eredeti megfogalmazás valóban nehezen érthető; mindazonáltal egy tekintélyes német nyelvű európai kommentár azon értelmezés mellett tör lándzsát, hogy csak azon művek ilyen szolgáltatása végezhető szabadon, amelyekhez megvásárlás vagy felhasználási szerződés kötése útján nem lehet hozzájutni.²⁹

A homályos megfogalmazás arra enged következtetni, hogy már az irányelv elfogadásakor sem egyformán értették annak megfogalmazását a tárgyalóasztal két oldalán; a bizonytalanságot fokozza a hivatalos nyelveken írott szabály árnyalatnyi különbsége.³⁰

A megoldás esetleg az lett volna, ha a jogalkotó nem kötelezi el magát az irányelvi szabály egyik lehetséges értelmezése mellett, hanem szöveghűen emeli át azt, lehetőséget teremtve a jogtudománynak és joggyakorlatnak, hogy összeurópai kitekintésben keresse meg a közös értelmezést. A jogharmonizáció ugyanis nem érhet véget a közös szabályok áttemelésében, lehetőséget kell teremteni a gyakorlat egységének kialakítására is.

Az eredeti szabályt is kritika illetheti, hiszen akár a német, akár a magyar értelmezést vesszük alapul, ezernyi kérdés merül fel az alkalmazhatóságot illetően. A német megközelítésben az okoz nehézséget, hogy vajon honnan lehet megbizonyosodni arról, hogy egy mű, teljesítmény már nem férhető hozzá. Hány antikváriumtól kell ajánlatot kérnie a könyvtárnak, hogy kijelenthesse: az adott mű megvásárlás útján már nem férhető hozzá? Milyen mértékű jogi kutatást kell végeznie a kiadó jogutódjának kereséskor, hogy megbizonyosodhasson arról, hogy felhasználási szerződést már nem köthet egy műre?

A magyar szabály értelme talán úgy írható le, hogy a jogosult szerződésben megtilthatja a kedvezményezett intézményekre vonatkozó szabad felhasználást. De vajon milyen, a „felhasználásra vonatkozó megállapodásra” gondolt a jogalkotó? A nyomtatott világban ilyen szerződés csak a szerző és a kiadó között születik, a könyvtár ugyanis nem köt felhasználási szerződést a kiadóval, hanem csak a műpéldány tulajdonjogát szerzi meg. Sőt: a jogkimerülés okán – Szjt. 23.§ (5) bekezdés – egy ilyen szerződés jogilag lehetetlen szolgáltatásra irányulna. Az eredeti felhasználási szerződés pedig hiába tartalmazna tiltást a könyvtári felhasználásra, annak tartalmát csak komoly nehézségek árán lehetne kötelezővé tenni a könyvtárakra. Elég, ha arra gondolunk, hogy az ilyen szerződéseket hogyan ismerhetné meg a könyvtár, vagy arra, hogy azok értelmezéséhez jogi szaktudás szükséges, ráadásul a világ valamennyi nyelvén létrehozott valamennyi ilyen megállapodás a rendelkezés hatálya alá tartozna.

Valószínűbbnek látszik, hogy a jogalkotó a kiadó és a könyvtár közötti felhasználási szerződésekre gondolt, ami viszont csak a kereskedelmi forgalomban nem beszerezhető, nem megvásárolható művekre létezik. (Ami ugyanis megvásárolható, arra a könyvtár nem köt felhasználási szerződést, mivel valamennyi, általa végzett cselekmény szabad felhasználásnak minősül.) A könyvtári szabad felhasználásból kizárhatóként maradnak tehát azok a művek, amelyeknél

- i.) a pusztá érzékelés is felhasználás, így az egyszerű megvásárlás is mindig felhasználási szerződést jelent (ez a szerzői jogban csak a szoftvereknél érvényesül), illetve amelyeknél

²⁹ Europäisches Urheberrecht, Kommentar, szerk.: Michel M. Walter, Springer-Verlag/Wien, 2001, „(...)und weder käuflich noch zu Lizenzbedingungen erhältlich sind” 135. pont, 1081.p.

³⁰ pl.: németül „n) die Nutzung von Werken und sonstigen Schutzgegenständen, für die keine Regelungen über Verkauf und Lizenzen gelten (...)”, angolul „n) (...) works and other subject-matter not subject to purchase or licensing terms”, olaszul „opere o altri materiali (...) non soggetti a vincoli di vendita o di licenza”

- ii.) a könyvtár a hozzáféréshez is kénytelen szerződést kötni a kiadóval, és a kiadó a hozzáférést csak annak fejében adja meg, hogy az ilyen szabad felhasználást kizárják. Ez pedig tipikusan csak az eleve nagy intézmények részére „gyártott” digitális adatbázisoknál fordul elő.

De az ilyen, jelentős ráfordítással létrehozott adatbázisokra vonatkozó *sui generis* oltalom eleve nem ismeri az IKMA intézménycsoportnak adott új szabad felhasználást, tehát ilyen adatbázisoknál a kedvezményezett intézményi szabad műszolgáltatás eleve kizárt.³¹

Ugyanakkor a kereskedelmi forgalomba kerülő könyveknél soha nem fordulhat elő, hogy a jogosult a „felhasználásra vonatkozó eltérő megállapodással” kizárja a szabad felhasználást. A könyvtárnak ugyanis – mint láttuk – nincs szüksége ilyen megállapodásra, így a jogosult legfeljebb kérheti a könyvtárt arra, hogy saját szolgáltatási lehetőségeit önként nyirbálja meg. Mert míg a szoftvernél az Sztj. lehetővé teszi azt, hogy a kereskedelmi forgalomban történő megszerzés esetén írásba foglalás nélkül is érvényes felhasználási szerződés jöjjön létre,³² addig más műtípusnál nem kivitelezhető ez a megoldás.³³ Tehát nem lenne érvényes megállapodásnak tekinthető az, ha a könyvet úgy hozná forgalomba a kiadó, hogy a csomagolás feltépésével – mint ráutaló magatartással – a vevő elfogadja, hogy az Sztj. 38.§ (5) szerinti felhasználás ezzel a műpéldánnyal nem valósítható meg, és hogy ez a kötelezettség a mű későbbi forgalmában is érvényesül. Ráadásul a jogkimerülés szabálya miatt a műpéldány további forgalmát a jogosultnak már nincs lehetősége kontroll alatt tartani.

Leegyszerűsítve a gondolatmenetet: a kereskedelmi forgalomban történő vásárlásnál csak aránytalan nehézséggel lenne elérhető, hogy a kedvezményezett intézmények szabad felhasználását a jogosult kizárja: ha minden egyes műpéldány eladását olyan megállapodás aláírásához kötné, amelyben a vevő elfogadja ezt a kizárást.

Végül utalni kell arra, hogy az egész probléma fölött ott lebeg egy újabb nehezen megválaszolható kérdés: vajon a módosító törvény e szakasza kiterjed-e (és ha igen, hogyan?) a hatályba lépése előtt megjelent, megvásárolt művekre, megkötött szerződésekre? A módosított rendelkezések a 2003. évi CII. tv. 108.§ (2) bekezdése szerint nem alkalmazhatóak a hatálybalépést „megelőzően elvégzett cselekményekre és az így szerzett jogokra”. Bíró legyen a pulpitusán, aki ezt a konkrét helyzetre értelmezni tudja.

c.) Végül még egy értelmezési kérdés: vajon az egyik kedvezményezett intézmény gyűjteményében megtalálható mű az ország valamennyi ilyen kedvezményezett intézményében szolgáltatatható? Az Sztj.-t módosító törvény alkotása során a tervezet sokáig nemlegesen válaszolt erre a kérdésre; az adott intézmény gyűjteményében levő mű, teljesítmény csak „az intézmény helyiségeiben” kerülhetett volna felhasználásra.³⁴ Végül az utolsó tervezetekben alakították át ezt a szabályt oly módon, hogy a szabad szolgáltatás „az ilyen intézmények helyiségeiben” történhet.³⁵ Erre a szemléletváltásra vonatkozóan nem találhatunk érveket a miniszteri indokolásban sem, ami kihangsúlyozza ugyan, hogy „az említett körbe tartozó bármelyik intézmény gyűjteményének a részét képező művek megjeleníthetők az említett körbe tartozó bármelyik másik intézmény helyiségeiben erre a célra üzembe állított terminálok képernyőjén”, de ennek indokaként (?) annyit ír csupán, hogy „ez az új szabály a későbbiekben a nemzeti audiovizuális archívum igénybevételét is megkönnyítheti majd.”³⁶

³¹ Ez a kijelentés egyébként is jelentőséggel bír a könyvtárak számára, mivel könnyen előfordulhat, hogy a helyes értelmezés szerint már egy-egy folyóiratszám is „jelentős ráfordítással létrehozott” adatbázis, és így annak archiválása és szolgáltatása is igényli a kiadó engedélyét – hiába az egyes művekre vonatkozó szabad felhasználás.

³² Sztj. 60.§ (5)

³³ Sztj. 45.§ (1)

³⁴ Egy ilyen korábbi, 2003. április 14-i tervezet elérhető a Magyar Szerzői Jogi Fórum honlapján http://www.alai.hu/csatolt/2003_04_14_IM_eloterjeszes.doc (2004. január 15.)

³⁵ A végül elfogadott szöveg, Sztj. 38.§ (5)

³⁶ A 2003. évi CII. törvény miniszteri indokolása a 66.§-ához

Pedig az ilyen értelmezés logikai ellentétben áll az irányelv szövegével, illetve az Szjt. 38.§ (5) bekezdésén belül is önellentmondást okoz. Mindkét norma szigorúan előírja, hogy e szabad műszolgáltatás csak az érintett intézmény gyűjteményének részét képező művekre, teljesítményekre terjedhet ki. Vajon van-e ennek a rendelkezésnek bármi értelme, ha minden olyan kedvezményezett intézménybe is közvetíthetők az ilyen művek, teljesítmények, amelyek gyűjteményének nem képezik részét? Vajon csak az a mű nem szolgáltatható szabadon, amely egyetlen oktatási intézményben, könyvtárban, archívumban vagy múzeumban sem található meg?

Ha ezt a szabad felhasználást ilyen értelmezéssel több uniós tagállam is átveszi, kialakulnak nagyon széles könyvtári, archívumi, múzeumi, iskolai hálózatok. Jogosan merülne fel a kérdés, hogy ezek a hálózatok összekapcsolhatók-e, különösen, mert ezt a lehetőséget EU-szabályozás (az Infosoc. irányelv) tette lehetővé. Ha viszont összeurópai szabad műszolgáltatás lehetősége nyílik meg a kedvezményezett intézményekben, a szerzői jogosultak aggályai még komolyabbá válnak. Csak az a mű nem szolgáltatható szabadon, amely *Európa* egyetlen oktatási intézményben, könyvtárban, archívumban vagy múzeumban sem található meg? Vajon létezik ilyen mű, teljesítmény egyáltalán? Ennek fényében vajon van-e bármi értelme előírni azt, hogy csak a „gyűjtemény részét képező” művek, teljesítmények szolgáltathatók?

Az irányelv nem ad egyértelmű iránymutatást abban, hogy valamennyi kedvezményezett intézmény hálózata összekapcsolható-e úgy, ahogyan a magyar törvény és indokolása alapján következik. A szabály szerint az érzékelést lehetővé termináloknak „a 2(c) bekezdésben említett intézmények helyiségeiben” kell lenniük. Ezek: nyilvánosan hozzáférhető könyvtárak, oktatási intézmények, múzeumok, archívumok. De hogy egy ilyen intézmény csak a saját gyűjteményében található műveket, teljesítményeket szolgáltathatja, vagy valamennyi kedvezményezett intézmény gyűjteményében megtalálhatót, az már nem olvasható ki a szövegből, nyelvtanilag ugyanis mindkét értelmezés helytálló.

A magyar törvényben elfogadott értelmezés szerinti kiterjesztett lehetőség általában nem érinti azon művek forgalmazását, amelyeket magánszemélyek nagy tömegben vásárolnak, mivel az otthoni olvasást nem fogja kiváltani az iskolák, könyvtárak területén történő olvasás – még akkor sem, ha a művek kinyomtatva esetleg hazavihetők lehetnek (erről a későbbiekben még szól a tanulmány). Vannak azonban olyan műtípusok is, ahol az ennyire széles szolgáltatási lehetőség már gondot okozhat. Ilyenek pl. a szakirodalmi művek, amelyekhez az amúgy is alacsony kereslet miatt kifejezetten magas áron lehetne hozzájutni, és amelyeket ezért általában csak intézmények (könyvtárak, iskolák) vásárolnak meg. A szabad felhasználás tág megfogalmazása ezeknél azt jelenti, hogy országosan (vagy akár európai szinten) egyetlen példány megvásárlása kiváltja a további példányok megszerzését, hiszen valamennyi kedvezményezett intézményben is hozzá lehet majd férni.

Ez pedig ismét visszavezet ahhoz az értelmezési kérdéshez, hogy az irányelv alapján megtilthatja-e a jogosult előre az ilyen felhasználást, és ha igen, hogyan?

További kérdés, hogy mi történik a „képernyőn megjelenítés” után? Az egyéni tanulás céljából a műhöz, teljesítményhez így hozzáférő személy készíthet-e (digitális vagy analóg) másolatot? Ez a másolatkészítés az Szjt. 18.§ szerint többszörözésnek minősül, így azt kell megvizsgálni, hogy létezik-e ebben a vonatkozásban szabad felhasználási esetkör.

Az egyik (szigorúbb) értelmezési lehetőség szerint azzal, hogy a fénymásológépet a könyvtár üzemelteti, maga válik szerzői jogi értelemben felhasználóvá; erre a műpéldányszolgáltatásra pedig nem létezhet szabad felhasználás.

A másik lehetséges gondolatmenet szerint viszont a magáncélú másolás 35.§ (1)-(3) bekezdésben foglalt esete alkalmazható: ilyenkor a közönség tagja készíti a másolatot, úgy hogy ez nála jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve sem szolgálja. (Természetesen a szabad

magáncélú másolás alól kizárt műveknél – szoftver, építészeti mű, műszaki létesítmény, számítástechnikai eszközzel működtetett adatbázis – mindenképpen engedélyköteles a másolás.) Ez pedig a széles közvetítési jogosultsággal együtt azt jelenti, hogy bármely kedvezményezett intézmény gyűjteményében megtalálható műről Magyarország (vagy Európa?) valamennyi kedvezményezett intézményében kapható lesz hazavihető másolat. (Mivel a képernyőn hozzáférhető mű másolása az iskola, könyvtár, múzeum vagy archívum eszközével történik, ez még az enyhébb értelmezés esetén is minden bizonnyal „a műről más személlyel készített másolatnak” minősül, ami az Szjt. 35.§ (3) alapján csak analóg formában képzelhető el. Így a terminálon hozzáférhetővé tett műnek floppyra, CD-re vagy bármilyen más digitális hordozóra történő másolása jogsértő, de a nyomtatás megengedhető.) Ismét szükséges megemlíteni, hogy ez pl. a szakirodalmi műveknél megjósolhatatlan mértékű keresletcsökkenést eredményezhet, figyelemmel arra is, hogy az egész könyvek, folyóiratok, napilapok másolására vonatkozó tilalom holt jog.

Összefoglalva a könyvtárak műszolgáltatásának szabályait azt látjuk, hogy értelmezési kérdések egész sorával találkozunk; a módosító törvény bár nyilvánvalóan bővítette a könyvtárakra vonatkozó szabad felhasználásokat, adós maradt a teljes jogharmonizációval és a jogbiztonságot nyújtó megoldással egyaránt. Külön nehézséget okoz, hogy ezek a problémák jogértelmezéssel nem is kezelhetők, és így mihamarabb szükséges az Szjt. ismételt módosítása.

5. Engedély ismeretlen jogutódoktól

A könyvtárak szabad műszolgáltatását tehát – bár igencsak kritizálható formában – az Infosoc. irányelv és annak nyomán az Szjt. egyértelműen az intézmény területén belül tette lehetővé. Ez persze nem jelenti azt, hogy a könyvtárnak egyáltalán nem áll módjában pl. interneten is végezni közcélú tevékenységét. De ugyanúgy engedélyt kell kérnie, mint bármely felhasználónak, speciális helyzetének legfeljebb a felhasználásra kötött szerződésben, a jogosult belátásának megfelelően lehet kedvező hatása.

Tekintettel arra, hogy 2004 májusában az irodalmi művek internetes (on-demand) felhasználásánál a közös jogkezelés még inkább háttérbe szorul (a meglehetősen bonyolult korábbi helyzetet ezért most nem vizsgáljuk), a könyvtárnak internetes felhasználás esetén széles körű szerződéses háttérrel kell kialakítania.

Mivel a megkötéskor ismeretlen felhasználási módra nem köthető érvényes felhasználási szerződés,³⁷ a „digitális forradalom” előtt kiadott műveknél az internetes felhasználásra vonatkozó jogok eleve nem kerülhettek a kiadóhoz (csak az az eset képez kivételt, ha később ebben a tekintetben újból szerződést köt a szerzővel vagy jogutódjával). Ez pedig azt jelenti, hogy a régi művek nagy részénél a szerzői vagyoni jogok a szerzőnél, illetve örökösénél maradtak, a felhasználási szerződést velük kell megkötni.

Ezzel kapcsolatban fontos tény, hogy a szerzői alkotások védelmi ideje igen hosszúra nyúlik; azt 1994-ben emelte fel a törvény, majd 1999-ben kapott a módosítás visszamenőleges hatályt. Ennek következtében az oltalom a szerző életében, halála évében és halála után (*post mortem auctoris*, p.m.a.) 70 évig áll fenn. A Berni Unió Egyezmény alapján a nemzetközi minimum a védelmi idő terén a p.m.a. 50 év, de az Európai Unió védelmi időről szóló irányelve³⁸ egységesen az azóta nálunk is bevezetésre került magasabb időtartamot irányozza elő.

³⁷ Jelenleg az Szjt. 44.§ (2) bekezdése teszi ezt világossá, a korábbi időkben a bírósági gyakorlat is egységes volt ebben a kérdésben (ld. Faludi Gábor: A szerzői jog átruházhatósága a magyar szerzői jogban, Magyar Jog, 1995/3., 146-156.p.; A szerzői jog, Szerk.: Petrik Ferenc, KJK, Bp., 1990., 67.p.; A szerzői jogi törvény magyarázata, szerk.: Gyertyánfy Péter, KJK-Kerszöv, Budapest, 2000., 270.p.).

³⁸ 93/98/EGK. sz. irányelv

Az Sztj. a lehetőségekhez mérten megpróbál a jogutódok felkutatásában a jogkereső felhasználók segítségére lenni. 106.§-ában előírja a közjegyzők részére,³⁹ hogy amennyiben az átadott hagyatékban szerzői jog is szerepel, az érintett közös jogkezelő szervezetet tájékoztassák az örökösök személyéről; ettől a szervezettől pedig a tervezett felhasználásról történő írásbeli tájékoztatás mellett bárki kérheti a jogosultak elérhetőségeit. Nyilvánvaló azonban, hogy egy ilyen adatbázis soha nem lehet teljeskörű; különösen folyóiratok, napilapok és szakirodalmi művek esetében okozhat problémát az örökös megtalálása. Ilyen esetekben ugyanis gyakran előfordul, hogy sem a hagyaték átadását végző közjegyző, bíróság, sem az örökösök nem tudnak a szerzői jog fennállásáról, vagy nem tartják azt fontosnak.

Abban az esetben, ha a felhasználó sikertelenül próbálta meg a közös jogkezelő adatbázisában fellelni az örökösöket, felmerül a kérdés, hogy létezik-e megoldás, amellyel mégis jogszerűen közzétehetőek a művek? Ilyenkor megpróbálható a kiadó megkeresése – bár kérdéses, hogy tud-e az online felhasználásokat is lefedő, érvényes felhasználási szerződést felmutatni, illetve hogy az adott kiadó egyáltalán létezik-e még –, valamint ajánlott lehet újsághirdetés útján is megkísérelni a jogutódok fellelését.

Mindezek a megoldások csökkenthetik ugyan az elvárhatósági mércén alapuló kártérítési kötelezettséget⁴⁰, de a szerzői jogsértés szankciónak túlnyomó része objektív alapú⁴¹, független a jogsértő szándékától, gondosságától, jóhiszeműségétől. Ezért merül fel kérdésként: nem hozhat-e a jogalkotó olyan szabályt, amellyel megkönnyíti a jogszerzést azokban az esetekben, ahol a jogutódok fellelése gyakorlatilag lehetetlennek bizonyul?

Egy ilyen megoldás keresésekor kézenfekvőnek tűnik a közös jogkezelő szervezetek alkalmazása, amelyek széles körű tagságuk, tapasztalatuk, kapcsolataik alapján képesek lehetnek a jogutódok fellelésére. Ráadásul – mivel a művek védettek – az ismert jogutóddal rendelkező művekkel szemben ingyenes felhasználás engedésével nem lenne méltányos konkurenciát nyitni.

A megfelelő megoldásnak így a törvényi engedély adása látszik; a védelmi idő alatt az ilyen speciális helyzetben lévő művek tekintetében a törvény – díjazás ellenében – pótolhatná a jogutód engedélyét. Természetesen ez a szerzői kizárólagos jog olyan korlátozását jelentené, amelyet a Berni Unió Egyezmény és a rá épülő többi nemzetközi szerződés nem tesznek lehetővé, de ez nem zárja ki, hogy a magyar származási országú művekre alkalmazni lehessen e megoldást, mivel ezek az egyezmények csak a nemzetközileg releváns tényállásokat kezelik, a tisztán belföldi kérdésekbe nem avatkoznak be. Ha egy jogalkotó úgy dönt, hogy saját országa szerzőinek jogát jobban kívánja korlátozni, mint a külföldiekét, erre minden lehetősége megvan. (A közös jogkezelés felhasználót védő szabályai – a kiterjesztett közös jogkezelés, Sztj. 91.§ (1) – meglehetősen nehézvé teszi e konstrukció alkalmazását csak magyar származási országú művekre. Ennek fenntartásával tesszük az alábbi, segítő szándékú javaslatot.)

A megoldás tehát a következő lehetne: amennyiben a felhasználó minden ésszerű erőfeszítése ellenére nem képes az általa felhasználni kívánt (magyar) mű szerzője valamennyi jogutódjának személyét és elérhetőségeit felderíteni, és ezen adatok az érintett közös jogkezelő szervezet jogutódnyilvántartásából sem érhetők el, illetve az ott elérhető adatok alapján ésszerű erőfeszítésekkel nem lehet kapcsolatba lépni a jogutóddal, a felhasználó a következőképpen válhatna jogosulttá a mű felhasználására:

- a) két országos napilapban, valamint a felhasználandó művel kapcsolatban érintett közös jogkezelő szervezet honlapján közzétesz egy hirdetményt az érintett szerző jogutódjainak megtalálása érdekében;
- b) ha a közzétételtől számított harminc nap eredménytelenül telik el, a mű felhasználását a közös jogkezelő szervezet részére történő díjfizetés ellenében megkezdheti.

³⁹ Szinger András: Praktikusan a szerzői jogról – közjegyzőknek, in: Közjegyzők Közlönye, 2001. október

⁴⁰ Sztj. 94.§ (2)

⁴¹ Sztj. 94.§ (1) a)-f)

Ezt a méltányos díjazást a közös jogkezelő szervezet állapítaná meg és tenné közzé olyan módon, mint ahogyan a hagyományos területeken meghozott jogdíjközleményeket teszi közzé.⁴² Természetesen egy ilyen megoldás esetén azt lehetővé kell tenni, hogy a közös jogkezelő szervezet az így megfizetett díjából költségei fedezésére kezelési díjat vonhasson le. A jogdíjat a közös jogkezelő szervezet öt évig lenne köteles a jogutódok rendelkezésére tartani. Az öt év eredménytelen eltelte után a jogdíjakat a szerzők közös céljaira kellene fordítani.

Eddig tulajdonképpen megfelelőnek látszik a szabályozás terve; a problémák ez után kezdődnek.

Ha az öt éven belül jelentkezik az adott szerző jogutódja, és okirattal igazolja jogutódi mivoltát, akkor a közös jogkezelő a rendelkezésre tartott jogdíjat kifizeti számára. Már ez a megoldás is kétségesnek tűnik, hiszen a felhasználó és a jogosult immár ismerhetik egymást, semmi akadálya nincs annak, hogy szerződést kössenek egymással. Ilyen helyzetben a törvényi engedély további alkalmazása nem tűnik indokoltnak, ezért nyilván lehetővé kellene tenni, hogy az igazolt jogutód és a felhasználó a további felhasználás díjazásáról és egyéb feltételeiről közvetlen felhasználási szerződéssel rendelkezék, illetve amennyiben a jogutód megtiltja a már megkezdett felhasználás további folytatását, a felhasználó e felszólításnak köteles legyen haladéktalanul eleget tenni.

A fő probléma az, hogy ha nem ő az egyetlen örökös, és a többi jogutód személye, illetve elérhetősége továbbra sem ismert, akkor az igazolt jogutód csak eszmei hányadának megfelelő arányban részesülhetne a rendelkezésre tartott jogdíjból – ez a hányad pedig nem lehet ismert. Mivel a több jogosult közül az egyik a többiek hozzájárulása nélkül nem képes felhasználási szerződést kötni még a saját eszmei hányada tekintetében sem, ha az igazolt jogutód nem az egyetlen, és a többiek továbbra sem ismertek, akkor csak a további felhasználás megtiltására lehet joga az előkerültnek.

A megoldás kiindulása tehát reménykeltő, de a továbbgondolás során olyan problémákkal találkozunk, amelyek nem teszik javasolhatóvá az ilyen jogszabályi rendezést. Azaz annak, aki a közös jogkezelők jogutód-adatbázisában nem találja meg egy szerző jogutódjait, továbbra is két lehetősége van: vagy eláll a felhasználási szándékától, vagy kockázatát csökkentve (hirdetés feladásával, a kiadó felkutatásával, pénzösszegnek az esetleg felbukkanó jogosult részére való letétbe helyezésével) felvállalja a jogsértést annak minden, polgári és büntetőjogi jogkövetkezményével.

6. Összefoglalás

A könyvtárak az információs társadalomban betöltött új szerepére a szerzői jog szempontjából az Infosoc. irányelv kívánt válaszolni, de a kompromisszumokkal terhelt, nehezen érthető szöveg miatt ez a törekvése egyelőre nem tekinthető sikeresnek. Ráadásul úgy tűnik, hogy e jogszabály átültetése során sem sikerült a legjobb megoldásokat megtalálni.

A megváltozott szerep talán éppen abban áll – és nem biztos, hogy ez helyes szerepváltozás – hogy a könyvtár kibővített jogaival és összekapcsolható (?) hálózataival új szerepben „belép” a könyvpiacra, és ez ambivalensen hathat a hagyományos forgalmazás-terjesztés érdekegyensúlyt tükröző rendjére. Mivel a könyvtárak jelentős része nincs kitéve versenynek, ez komoly piactorzító hatásokkal járhat.

Az nem állítható, hogy az európai és a magyar jogalkotó könnyű helyzetben lenne, valószínűleg „jó” szabályozás nem is hozható a jelenlegi helyzetben. Minden baj forrása ugyanis elsősorban az, hogy a mai napig nincs tisztázva az üzleti kiadás és kereskedelmi forgalmazás, illetve a könyvtári szolgáltatás egymáshoz való viszonya a digitális környezetben.

Nem tudni ugyanis, hogy milyen hatással lehet a könyvtári ingyenes felhasználás a kiadókra, szerzőkre, és ezzel az új alkotások létrehozására.

⁴² Sztj. 90.§

Gyakran elhangzó érv, hogy a szabad, ingyenes műszolgáltatás inkább ösztönzi a műpéldányok megvásárlását, minthogy csökkentené azt. S bár az irodalmi művek esetén jelenleg statisztikailag nem mutatható ki az internetes (vagy más) ingyenes hozzáférés és az eladási adatok között negatív összefüggés, más műtípusoknál (különösen a zenében) már érzékelhető kapcsolat látható. A zeneműveknél is sokáig hangoztatott érv volt, hogy az ingyenes letölthetőség nincs hatással a hagyományos hangfelvétel-kiadásra, de mára világszerte több tíz százalékkal csökkentek a hanghordozó-eladások. Ennek az az oka, hogy az ingyenesen (és jogellenesen) hozzáférhetővé tett anyagok a megvásárolható anyagokkal konkurálni képesek, mindkettő azonos módon hallgatható, ráadásul alig van érzékelhető minőségbeli különbség a kettő között.

Jelenleg az írott szövegeknél azért nem érezhető ez a negatív tendencia, mert az emberek túlnyomó többsége nem szeret képernyőn olvasni; az nem adja vissza a „papír-élményt”, nem tudjuk az ágyban fekvve lapozgatni és a szemet is jobban fárasztja. Több olyan szempont is van azonban, ami óvatosságra, elővigyázatosságra int. Egyrészt várható, hogy a technikai fejlődéssel mindinkább élvezhetővé válik a digitális szövegek olvasása; másrészt felnő egy generáció, amely számára a számítógépes képernyő teljesen megszokott, és így az azon való olvasás is egyre elfogadottá válik. Harmadrészt – és rövid távon ez a legfontosabb – vannak olyan alkotások, amelynél az említett „papír-élmény” nem elsődleges. Ilyenek a már említett szakirodalmi művek, ahol a tartalomhoz való hozzájutás fontos, a papíron olvashatóság nem jelentős szempont. Tehát különösen ezen művek tekintetében kell óvatosnak lennie a jogalkotónak, hogy az üzleti kiadók forgalmát ne veszélyeztesse ingyenes konkurencia lehetővé tételével.

A jogi rendezés tehát mindaddig eleve kudarcra van ítéelve, amíg a kulturális ipar szereplői nem találják meg az új helyzetre alkalmazható sikeres üzleti modellt, kölcsönösen tiszteletben tartva egymás érdekeit, értékeit.

Egy lengyel könyvtári szakember írásában a következő jövőt jósolja: „Új együttműködési formákat vesznek fel a kiadók és a könyvtárak kapcsolatai. Mindkét intézmény feladata, hogy új, kölcsönösen kompatibilis beruházásokat eszközöljön. A legrövidebb időn belül kikerülhetetlenné válik a közös árpolitika, szerzői jogvédelem, az elektronikus kiadványok használati elveinek közös kimunkálása, a licencek különféle válfajainak szintén közös szabályozása, minthogy a 'külön utak' követése senkinek sem jó bürokráciát okozna, ami különösen a használók körében lenne népszerűtlen.”⁴³

Valóban úgy tűnik, hogy az értékteremtés és szolgáltatás kiszámítható jövőképehez, a kalózkodás visszaszorításához a feleknek fel kell ismerniük egymásra utaltságukat, és megtalálniuk a mindenki számára előnyös megoldást.

A jogi szabályozás csak ezután válhat kielégítővé.

⁴³ Hudzik, Krystyna.: „Biblioteka otwarta” – czyli jaka? A „nyílt könyvtár”, avagy mit hoz a jövő?, eredetileg megjelent: Bibliotekarz, 7–8. sz. 1999. p. 6–9., Referátum in: TMT 47. évf. (2000) 8. sz. ismerteti: Futala Tibor